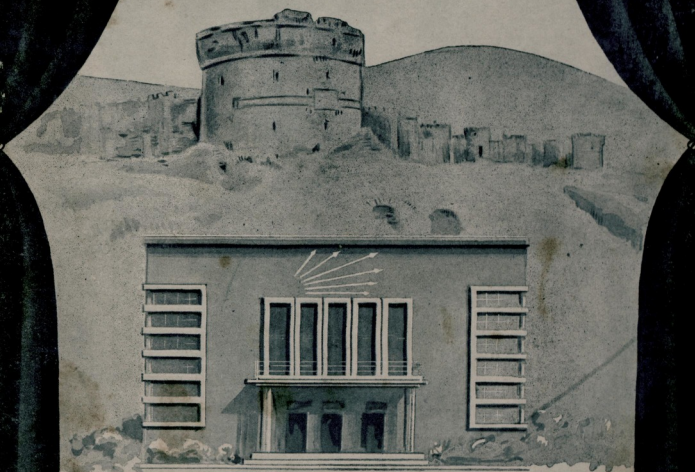

KARACADAĞ

KARACADAĞ

Diyarbakır Halkevi Tarafından ayda bir Çıkarılır

Başyazı :

Coğrafya Bakımından Karacadağ

Lise Coğrafya Öğretmeni Seyfi Alpan

Diyarbakır ile Fırat, Siverek, Çermik arasında güney doğu anadoludan doğu ve orta anadoluya geçerken bir yayla üzerinde (Diyarbakır yaylası) yükselen ve etrafındaki yereye (araziye-ova ve yaylalara) egemen önemli volkanik bir dağdır. Karacadağın (1919 m.) kuzeyinde Kara Hasan ovası bulunur ki bu ova Ergani ovasından başlar. Yüzey ölçümü 1600 km² dir. Diğer ova Diyarbakır ovasıdır. Dış amiller (tempirim, rüzgâr, akarsular) bu dağa sert volkanik bir kütleden yapıldığı için çok tesir edememişse de, kuzey batısı güney doğusuna nazaran oldukça yıpranmış, geniş ve derin dereler (vadiler) husule gelmiştir. Çünkü eğimin (meylin) fazla olmasından ötürü yıpranma bu cihette çoktur. Binanaleyh bu kısımda kuzeydeki toprak katmalarının (tabakaların) büyük bir kısmı ortadan kalkmıştır. yani bu dağdaki dereler üçüncü zamanın ikinci yarısına ait (miyosen

devri) Diyarbakır yaylasını tesiri altında bulunduran kaymalardan (1) (Dislokasyon - dislocation) sonra meydana gelmiş ve çok ilerlemiş bir aşınma (itikâl) ile bu günkü şeklini almıştır.

Su halde karacadağ eskiden şimdiki durumuna nazaran daha yüksek bir yüceltide olduğu muhakkaktır. Bütün yayla aşınmaya uğradığı vakit Karacadağ da bu yıpranmadan müteessir olmuş, yüceltisini kayıp etmiştir. Fakat Diyarbakır yaylası üçüncü zamanın ikinci yarısında genel hey'etile yükselmiş akar sular da bu sebepten yere gömülmüşler ve dereyelerini daha derin kazmışlar ve Karacadağ da (bu yükselmeden ötürü) oldukça gençlemiş coğrafi bir manzara almıştır.

Fransızlar bu hadiseye Epirojenik hareket derler (Mouvement

(1) Dünyanın katmanlarının tektonik hareket ile aslı durumlarının bozulması.

Épirogénique) burada kütle halinde inşikaksız (2) bir hareket mevzu bahis değildir. İnşikaklar aşınma hadisesile kalktığından yüzeyde iyi gözükmemektedirler.. Karacadağın en yüksek noktası 1919 M. yüceltisinde (Mirkmir) tepesidir. (3)

Bundan sonra Diyarbakır yaylasını miyosen ve kısmen orta pliyosen denizleri kapladığı zaman Karacadağ bu denizlerin dışında kalmıştır. Çünkü bu devirde hemen bütün Anadolunun gerek denizler ve gerekse hemen hemen devamlı, yani takriben deniz seviyesinde , tatlı sularla örtülmüş olduğu (Batı ve orta Anadoluda olduğu üzere) söylenebilir.

Karacadağda gördüğümüz kaymalar (dislokasyon'lar) miyosen (Miocene) nin sonuna aittir. O halde önemli tektonik (4) (tectonique) hareketler bu bölgede (Karacadağ ve civarı) miyosen devrinin sonunda olmuştur. Bu dağda neojen (neogene) den (üçüncü zamanın ikinci yarısı) evvele aile ve nümülitik devrinin sonuna doğru' en son olarak iltiva etmiş katmanların (Tabaka) teşkil ettiği neveler, geniş ve bilhassa miyosen katmanlarını muhtevî hafif egimli (meyilli) bir yüzeyde meydana çıkarlar.

Bu egimli alanın üstü genel hey'etile " Diyarbakır yaylası „dır. ki işte bu yaylanın üzerinde yandan ve alttan gelen basıncın (taz-yıkın) tesirile, dünyanın aslı durumunu alamamış yerinde Karacadağ yükselmiş bulunmaktadır . Hülâsa miyosen devrinin sonunda vukubulmuş tektonik hareketlerin sonucunda güney doğu ve

kuzey batı dirigetinde (istikame-tinde) uzanan karacadağ meydana gelmiştir. Bu volkanik dağ sonradan nümülitik devrinin sonuna doğru sertleşmiş olan, neojenden daha eski katmanların mukavemetile manialara tesadüf etmiş ve bu yüzden bir sarsıntı geçirmiştir. Diğer taraftan ezaltt kayalarından mürekkep Şariyajlı (chari-age) yani yatık bir dağ olan Karacadağ (Mardin taraflarına doğru gidersek miyosen yereyinde şariyaj hadisesini bariz bir surette görürüz) nümülitik devri esnasında iltiva etmiş ve aşınmış olan eski yerey üzerinde uygunsuz (gayri mütevafık) bir surette bulunmakta ve yukarda söylediğim üzere miyosen ve kısmen pilicisen denizlerinin üstünde kalmaktadır. Şunu da ilave edeyimki miyosen katmanı üzerinden yükselmiş olan püskürmel (indifai) dağdaki yapılış bu devir yereyinin göl fasıyesini (serisini) teşkil ettiği iç bölgelere nazaran daha az bulunmaktadır. Karacadağ volkanı konisi (mahrutu) teşekkül ederken (tebeşir nümülitik) devirleri volkanizmi gibi bazalt lav akıntıları

(2) Dünyanın yüzey katmanlarının düşey dirigette (Şakuli istikamette) durumlarını değiştirdiği bir çatlak.

(3) Diğer önemli tepeler: kulu baba tepesi Türbelik tepesi, Ak tepe, (1165) İncir tepe, Harami tepesi, (1510) Uç tepeler (1385) Cortani tepesi, Boz tepe, Kuzvı gölü tepesi, (1460) Mardincok tepe (1600) Mandal tepe yassı tepe, yukarı tavşanlık (1580) tahtkılı tepesi (1722) Devokran (1480) Kamar sehi (1520) Yaralı tepe (1360) Sakızlı tepe gibi.

(4) Tektonik hareketler „ Dağların teşekkülü harekâtı demektir. Dünyanın yüzey katmanlarından bir kısmın veya bir dağın geolojique [jeolojik] yapıtılarından bahs eden ilim.

civardaki yererin dereyleri üzerine yayılmış hatta dereyleri uzun mesafelere kadar takip etmiş ve soğuyarak donmuş ve bu günkü pürüzlü manzarasını almıştır. Diyarbakır yaylasında gördüğümüz bazalt kayaları işte bu devrin mahsuludur.

Netice : neojen devrinin büyük bu dislokasyonlarından sonra yer altı teşekkülü katılık kazandığından karacadağda bir hareket eseri göremiyoruz .

KARACADAĞIN DİYARBAKIRIN İKLİMİ ÜZERİNDEKİ TESİRİ

Bu proplemi (mesele) çözmek (hal) için iklimin tarifini göz önünde tutmak lâzımdır.

İklim tempirim (suhnet) rüzgâr, yağmur, dolu, kar gibi hava-ya ait hadiselerin ortalama evsafıdır.. Sonra bir yerin iklimi hakkında esaslı bir fikir almak için bir çok senelere ait rakamların ortalamasını almalıdır ki iklim üzerinde iyi bir netice elde edilebilsin. Biz burada daha ziyade fiziki kanunlardan istifade edeceğiz. Diyarbakır ve Karacadağ kuzey rüzgârlarına karşı kapalıdır. Çünkü fırtın kolları arasındaki dağlar bu rüzgârlardan bu bölgeyi adeta paravana gibi örtmüştür. Binaenaleyh Karacadağ (1919) M. daha ziyade güney rüzgârları almaktadır. Şu halde bu dağ soğuk rüzgârların tesiri altında olmadığından Diyarbakırın iklimi kışları mülayim geçer. Böyle olmakla beraber bazı seneler yere (Mevzii) hava değişmelerin-

den ötürü şiddetli kışlarda görül-
mektedir. Yazın da tabiatile sıcak çok olur. Bu fazla sıcaklar sebebiyle Diyarbakır ve civarında alçak basınç merkezi hasıl olur. Karacadağ çok yüksek olmadığından yazın Diyarbakırın iklimi üzerinde esaslı rol oynuyabilecek durumda değildir. Yazın batıdan ve kuzey batıdan esen ruzgâr kollarının küçük bir kısmı karacadağın alçak yamaçları üzerinden geçerken soğuk mevkilerden sıcak yerlere doğru esdiklerinden yağmur getirmezler. Binaenaleyh Diyarbakır ve civarında yaz ve sonbahar kuraktır. ilk baharın başlarındaki yağmur Karacadağa hayat verir. Nisan ve mayısta yağmurlarla beraber boralarda meydana gelir. Diyarbakırın senelik ısınma ortalaması 16,1 derecedir. Temmuz ortalama harareti 30,9 derecedir. Senelik yağış miktarı 498 M. M. dir yağış en fazla ilk b lardadır Martta 104 M. m. Nisan'da 72 M.M.

NEBAT ŞEKİLLERİ

Karacadağda yağmur mevsiminden sonra otlar çıkmaya başlar. Fakat tepelerin yalçın kısımlarında otlar görülmez. Çünkü kayaların parçalanmasından ve değişeyinden (tahallül) hasıl olan toprak katmanı olmadığından nebatların büyümesine müsait coğrafi muhit yoktur. Bilhassa güney doğu kısımları meşe ormanlarıyla kaplıdır. Aralarda pelit ve su kenarlarında söğüt ağaçlarını görürüz. Çayırılık alanlar yazın hayvanata otlak olmaktadır.

AKAR SULAR

Karacadağdan çıkan büyük

akar sular (nehirler) yoktur. Önemli sular : Karacadağın kuzey eteklerinden çıkan bestigâvur deresi , Şeytan deresi (5) kuzey doğusundan çıkan Kude deresi ile Pi deresi bu iki dere Selimiye varmadan evvel birleşirler , tek bir su halinde (Pi deresine daha evvel Dangıran çayı karışmaktadır) Un fabrikası etrafını dolaşır ve bu fabrikanın güneyinden gelen küçük bir kol ile birleşir. Karacadağın güney doğusundaki ormanlık alanda akar su yollarıyla örülmüş gibidir. (bu sular Diyarbakır çayına dökülmektedir.) bunlardan

başka Karacadağın kuzey batısındaki Türpelik tepeden çıkan Çarık dere görülmektedir.

İşte böyle bir çok akarsular Karacadağ dereyelerini ve yamaçlarını takiben uzanmaktadır. Şu halde Karacadağ Diyarbakır ve civarını sulayan suların bölüm noktasını teşkil ettiğinden Diyarbakırın ziraat ve ticari ve binaenaleyh ekonomik hayatı üzerinde önemli rol oynamaktadır.

Karacadağın Diyarbakırın üzerindeki beşeri ve ekonomik tesiri ilerde yazılacaktır...

[5] Daha bir çok sularla fortakşor deresi ismi altında Diyarbakır çayında nihayet

bulur. Binanaleyh Diyarbakır çayı Karacadağdan gelen sularla besleniyor demektir.....

Karaca Oğlan

Gece soğuktu. Yüksek ve nihayetsiz semanın üzerinde yıldızlar donmuş iri su damlaları gibi, allı yeşilli ışıklarla kırışıyordu. Yolumuz dikti. Ekşi kokularını teneffüs ettiğimiz katırlar üzerinde Dicle'den Diyarbakıra çıkıyorduk Son fırtınadan sonra nehir kabarmıştı. Müthiş karanlıklar içinde büyük girdaplar çevirerek aktığını suların korkunç musikisinden anlıyordum. Yüzümüze buzlu bir rüzgâr uyuşturuyor, gözlerimiz ve çatlak dudaklarımız garip bir humma ile yanıyordu. arkadaşım :

— Diyarbakırın altındayız

dedi. Bir an, büyük ve vustağ bir şehir heyulasının üzerimize yıkılacağını zannettim. Yüksek surlar, binlerce senedenberi tılsımlı zincirlerinde inleyen muazzam devler gibi korkunç ve simsiyah başlarını kaldırarak ayak seslerimizi dinliyorlardı. Esrarlı bir masal aleminin ürpertici büyüğü içindeydi.

Ağır bir zulmetle dolu bahçelerin arasından geçerken dinkler gördük. Dolaplarına düşen sular köpürerek müthiş uğultular hasıl ediyordu. Gecenin bütün hayaletleri ve bütün korkuları surların eteklerinden inen bu çağılıtlara karışıyor sanılırdı.

Katırlarımızın boyunlarındaki çingırakların derin akislerle ürpe-

rerek tırmanmağa devam ettik. Ve hayvanlarımızın ayakları granitleri kıvılcımlarken karanlıklar içinde garip bir sesin yüksek burçlardan kıvrılarak tekrar bize döndüğünü duyduk. Bu, uzun yol da bir çok defalar büyük bir hayranlıkla dinlediğimiz katırcının sesi idi. Yüzünü ve dudaklarını uyuşturan soğuk, sesine de daha esrarlı bir ahenk veriyordu. Zengin bir masal dekoru içinde garip ve tatlı bir yerli şivesile söylenen fakat tesirini hiç bir zaman unutamıyacağım bu türkü, Karaca oğlanın bir koşmasıydı :

*Sabahleyin kalkar duasın okur,
Kâkülün görür de bübüller şakır,
Ne İstanbul koydum, ne Diyarbakır,
Acep şu güzelin var mı bir eşi.*

**

*Karaca Oğlan derki düştüm bir derde,
Ciğer kebab oldu yandı gamlarda,
Güneşin doğduğu battığı yerde,
Acep şu güzelin var mı bir eşi.*

Ses dalgaları büyük ve siyah taş yığınlarının dehlizleri arasında uzayıp giderken şehrin yüksek kapılarından artık girmek üzereydik. Uzakta, karanlıkların nihayetinde mübhem ve beyaz bir hayal gibi Karacadağ görünüyordu.

Karacadağ ve Karaca Oğlan...
Bu iki ismi, mırıldanarak düşündüm:

Aceba, sıcak vilâyetlerin coşkun
ve hisli çocuğu Karaca Oğlan,
soğuk ve karanlık bir gecede bura-
lardan geçtimi idi? Aşk ve ihtir-
asla tutuşan sesini Karaca Dağın
engin ve şiirli bir rüya yaratan
beyazlıklarına kadar uzatarak

sazını inlettimi idi, kim bilir?

Katırcı susmuştu.. Fakat türkü-
sünün akislerini hala derinlerde,
içinde genişleyen girdapların
derinliklerinde duyuyor, zifiri ve
soğuk gecenin sonsuzluğu ortasında
titriyordum.

S. Beken

Ferd ve Sosyete

K. Baykal

İnsanlar toplu yaşamak zorundadır. Bu topluluğu yapan bağlar her çağda bir olmamıştır. Eski sosyetelerde bağlılığı vicdan, duygu ve düşünce teşkil ediyordu. Bunlar da dini inanca dayanıyordu. Ferdi kapasite üzerine yapılmış iş bölümü de yoktu. Evrensel dinler doğunca ata dini söndü. İş bölümünde açılmağa ve yaygınlaşmağa başladı. Mekanik tes nüd yerine organik tesanüd doğdu. Sonunda sosyetenin bağları da değışti. Sosyallik başka şekle girdi. Ferdçilik doğdu. İnsanın ferdi yaşayışı şahsi menfaatları uyandırdı. Sosyal yaşayış ta var. Ferd kendinimi sosyeteymi düşüncecek? İşlerinin iyi veya fena olduğuna hangi ölçüye göre hükmedilecek? Her sosyete, yapısına göre, ferdi ve sosyal yaşayıştaki bağı sağlamlaştıran kaideler kor, iyi ve fena ameller bu kaidelere göre ölçülür. Filozoflar da bu ölçülerin ne olması gerek olduğunu araştırmışlar. Kimisi lezzeti kimisi hesaplı lezzeti kimisi menfaati kimisi hassasiyeti kimisi aklı, kimisi vicdanı esas olarak kabul etmiş. Akıllıca olan bu kanaatları bir tarafa bırakayım. İnsan yaradılıştta hayvandan farklıdır. İnsan nebat gibi büyür, hayvan gibi hassastır, fakat aklı ile sosyeteye dalmıştır. Hayvaniyetimiz itibarile maddi ihtiyaçlarımız var, yalnız bunları düşünürsek ve ona göre gidersek insanlığın

hakkını vermiş olmayız. O zaman bir otomatız. Kurulduktan sonra işliyen bir saat oluruz. Halbuki biz sosyete içindeyiz. Sosyal ihtiyaçlarımız da var. Onun için bazan maddi ihtiyaçlarımızdan fedakârlık etmemiz gerektir.

İnsanın sosyete içinde yaşamasından ahlâksel ve dini mefkûrelere doğar. Mefkûre ferdi fenalıklardan maddileştirmekten kurtarır. Maddi menfaat iyi, fakat bunlar ferdidir. Ve binanaleyh yetmez. İdeal sahibi olmanın, bir ülküye bağlanmanın, kısası sosyeteye kendisini bağlı görmiyen, sosyetenin gerek yazılı ve kat'i, gerek yaygın ve müphem nizamlarına kendi hüriyeti ile beraber bağlanamayan ve bir ülkü sahibi olmanın maddeci bir ferd kendini açıkta ve asılı görür. Ufacık bir madde eksikliği onu devirir.

İdeallerin, kıymetlerin en büyüğü en kutsalı ahlaktır. Ahlâk insanları bir birine bağlayan en sağlam bir iptir. Bu ip ne kadar kuvvetli olursa sosyal birlik o kadar muhkem olur. Ahlâkı kuvvetli olan insanlar birbirini sever ve beğenir, Birbirine bağları sağlam olur. Sosyete de otorite kuvvetini ondan alır. Ahlâkın önderi vicdandır. Psikolojik haller mesela zevk, his sosyetenin tesiri ile olgunlaşır. Ahlâksel vicdan da sosyal vicdandan doğar. Ahlâk

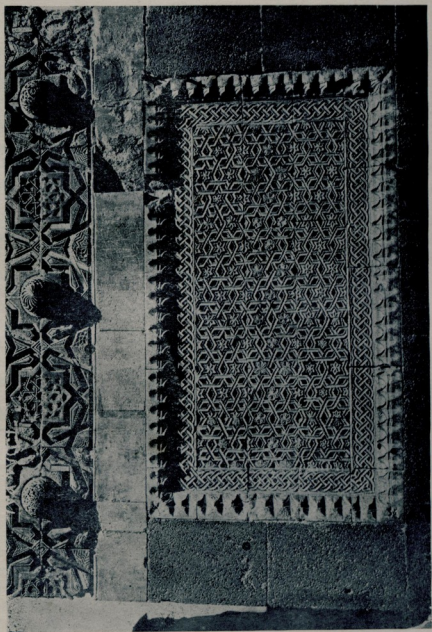
sosyal bir vaki'dir. Sosyete ferdlerin bir araya gelmesinden meydana gelir. Ulusal vicdan da ferdi vicdanların bir araya gelmesinden doğar. Ferdi vicdanda kökünü ulusaldan alır, ve olgunlaşır. Bina-naleyh ahlâk ferdi uydurduğu bir olgu değil, sosyal bir müessesedir. En iyi ahlak bu sosyal bünyenin doğurduğu kanaatlara dayanandır.

Yukarda imlediğim ahlâk felsefeleri hep eksiktir. maddeci ahlâkın başka ifadeleridir. Yalnız vicdan teorisi sosyal ahlâka yaklaşır. en iyisi " Hüriyet ve nizamın telifine dayanan hakiki ahlâk " tır. Tarifteki ilk had ferdi, ikincisi sosyeteyi işaret eder. ferd olmazsa

kuvvetli bulunmazsa, ferd ferdlığıne sahip olmazsa sosyetenin temeli yoktur. Hasta rublu hasta kanaatlı ferdlerden mürekkep sosyete hastadır. Çürük meyvalardan yapılmış bir yığın da çürüktür. Ferdin sağlamlığı sosyetenin de sağlamlığıdır. Fakat sosyetenin nizamı yerinde olmaz, ferdlere ona itaat etmezlerse hüriyet te korunamaz.

Bu ahlâk, bütün sosyal müesseseleri ve kıymetleri, eski ferdi ve felsefi kanaatlardan daha başka türlü görür. İnanlarımızda başka şekle sokar. Bizim Ulusal ahlakımız budur. Sosyal müesseselerimiz bu bakıma göre izah edilmelidir.

Diyarbakırlı Melek Ahmed paşa ve eserleri (1)

yazan : Usman ETI

Diyarbakırın batısına açılan
Urfa (Rum) kapıdan içeri

girince küçük fakat zarif bir cami, daha sonra, caminin yanında bir hamam göze çarpar.

Bunun her ikisi de Diyarbakırlı Melek ahmet paşanın eseridir.

Melek Ahmet paşanın adına Diyarbakırın bir kaç yerinde daha raslayacağız ;

Hamamı geçipte geniş caddeyi takipedersek solumuzda bir han, az daha ileride küçük bir park ve Balıkçılar başına kadar uzayan çarşı, Melek Ahmet Hanı, Melek Ahmet parkı ve Melek Ahmet çarşısı diye anılır.

Parkin (2) ve çarşının Melek Ahmet paşa ile hiç bir ilgileri olmamakla beraber , o semtde bulunmaları dolayısıyla bu adı almışlardır.

Melek Ahmed paşa Diyarbakırlıdır, (3) H. 935 yılı içinde Diyarbakır da doğmuştur.

Babası Diyarbakırın tanınmış zenginlerindendi. Son yılları da yoksul düştü ve ölümünde oğlu Ahmed'e ancak Peyas köyünde yarı hisseli bir tarla bıraktı. (4)

Peyastaki tarlanın yarı hissesi de Ahmedin akrabasından Alaaddin'in malıydı.

Alaaddin, Ahmed den on yaş büyüktü , evli ve çocuk çocuk sahibiydi.

Biri otuz ' diğeri Yirmi yaşında bulunan aynı ailenin bu iki genç

çocuğu el, ele vererek çalışmağa koyuldular ; bir taraftan tarlalarını ekerken , öte taraftan ipekli kumaş ve Diyarbakırın harir şurubu üzerine ticaret yapmağa başladılar.

Melek Ahmed paşa camii mi nare kaldesindeki süslerden parça

Yıllar iyi geçti , mahsul bereketli oldu. Talih de kendilerine güldü. Yarımşar hisseli pirinç tarlası yerine Habur kıyısındaki geniş Cendel çiftlikleri alındı. İpekli dokuyan 5—10 tezgâh yüzlere kıktı.

Hülâsa : mal çoğaldıkça kazançta çoğaldı.

Kazancını iyi idare eden , ve bu arada yoksulları , düşmüşleri koruyan , temiz ve iyi yürekli Ahmed'in halk arasında bundan sonra Melek Ahmed diye anıldığını görüyoruz.

H. 972 de Melek Ahmet bey (o zaman daha paşa olmamıştı) doğduğu memlekete bir eser bırakmak kaygusuyla Urfa kapıdaki Melek Ahmet paşa hamamı diye tanılan hamamı yaptıрмаğa başladı . ve H. 975 de hamam ikmal edildi. (5)

Bu hamamın yapılması dolayısıyla Diyarbakır'lı şairlerden bir çoğu kasideler yazdılar ve tarih düşürdüler.

Bunlardan **Diyarbakır'lı şair Ülfeti**

*Böyle hamame sız böyle mükemmel tarih
Oldu nadide şu hamam nezihül—ınşa*

Diyarbakır'lı şair Biati ,

*Dedi tarih ana hatif semada
Bihışt ayinli hamam oldu peyda*

(1) **Halk** arasında Melek yerine Melik de denir.
(2) Melek Ahmet parkının bulunduğu yer Ablak mescidi idi . Mescit yıkılınca boş arsasına sonradan park yapıldı.

(3) Diyarbakırlı Melek Ahmet paşanın, H. 1048 den H. 1056 tarihine kadar üç defa Diyarbakır valisi, ve sonra Sadrazam olan Abaza (Silehtar Melek Ahmet paşa) ile hiç bir yakınlığı yoktur.

Yine Diyarbakır'lı şair Hümari

*Geldi bir müjdeci tarih ile ilan etti.
Gidiniz lâyük toktiri—beden hamame*

Şair Diyarbakırlı Sünni

*Çıkar ebedle hesab—tarih
Ne münevver, ne münekkaş hamam*

Defterdar Diyarbakırlı şair Şöhreti

*Nakşolunsun babı—hamame bu tarihi—güher
Cana aram isteyen gormabeye etsün devam*

Diyarbakırlı şair Şuhudi de

*görüüp hatif dedi tarihin ann
Yeri pakize, abı hub hamamın*

Yine Diyarbakır'lı Ş. Fedai de

*Hüsni—itmamına tarihi—güzin
Der isem cenneti—dünya layık*

Kazvinli Hakimi de

*Solî tarihi binayez hatmi amed in nida
Sahibi hammam yareb badi demsazi bütan*

(Tercemesi : hamamın yapısı biterken tarihini bildirmek için bu nida geldi : Yarabbi , hamam sahibi mahbupların hemdemi olsun)

Diyarbakırlı Tufeyli

*Dü sakit desti tarihez çünün şüt
Haer lulüst zenzem mayı hamam*

(Tercemesi : iki düşünce tarih böyle oldu : hamamın taşları inci suyu zenzemdir) .

Diyarbakırlı Huban

*Dü subutile bularsun tarih
İşte hamamı bedi oldu bina*

Bütün bu şiirlerden ebced hesabı ile 975 tarihi çıkar.

(4) peyas (Beras) küyü, Diyarbakıra bir saat mesafede Ergani—Diyarbakır demir yolunun batısındadır.

5) — Eski hayir sahipleri evvela cami yaptırırlar sonra gelir olsun

Hamam bitince melek Ahmet bey bunun yanına bir de cami yaptırarak adının sonsuzlaşmasını arzuladı.

O sıralarda Diyarbakırda geniş bir bayındırlık hareketi vardı . Diyarbakırın o tarihteki valisi sokullu hanedanından Şahin Mustafa paşa oğlu Behram paşa meşhür camisi ile bir saray ve hamam yaptırmaktaydı .

Bunlar daha tamamlanmadan Bahram paşanın amcası çocuğu Hasan paşa da büyük bir han yaptıрмаğa başlamış olduğundan Melek Ahmet camii yaptırmak işini sonraya bıraktı. inşaata lazım olacak gereçleri hazırlamağa koyuldu.

Bütün bu yukarıda saydığımız yapılar tamamlandığı sırada da İran harbi başladı. Caminin yapılması yine geri kaldı .

İran harpleri içinde Melek Ahmet bir çok maliye ve mülkiye işlerinde çalışarak devlet adamlarının gözüne girdi. Başardığı işler takdire mazhar oldu .

Bu esnada Diyarbakır defterdarlığına Lalezar oğlu Mehmet Çelebi tayin olunmuştu. Mehmet Çelebi ile Melek Ahmet'in arası çok iyi idi. Bu münasebetle Melek Ahmet büyük iltizam işlerine girişti. Diyarbakır vilayeti unum varidatını iltizam etmekle beraber İran harpleri dolayısıyla de ordunun

diyede cami yanına veya başka bir tarafa hamam, han gibi şeyler yaptıрмаğı düşünürlerdi . Melek Ahmet paşanın hamama daha önce başlatması o semtde bir kaç cami olup hamam bulunmamasından ileri gelmiştir.

mübayaa ve sevkıyat işlerini de yapmağa başladı.

İran harbine serdar olan Özdemir oğlu Osman paşa (6) 13 sene önce Diyarbakırda vali iken Melek Ahmet beyi tanımişti. Tebrizin fetihinden sonra ordunun zahiresinin sevkıyatındaki hizmetinden dolayı Melek Ahmet bey beylerbeyi rütbesile Musul valiliğine tayin ettirildi. H. 993 .

Melek Ahmet bey , artık Melek Ahmet paşa olmuştu. H. 995 yılına kadar Musul valiliğinde bulundu. Ve 995 yılının şevalinde infisali vuku bularak memleketine döndü. (7)

Bu düşünüş ve dönüş Melek Ahmet paşayı çok üzmüştü. Üzüntüsünü gidermek kastiyle kendisini yapı işlerine verdi. Zaten arsası gereçleri hazır duran caminin inşasına başlandı. H. 999 yılında Caminin iç kısmı ve minaresi tamamlandı. Sıra cami dışındaki revaka ve medrese yapısına gelmişti.

Bu işlere başlanacağı sırada da Diyarbakıra vali olarak gelen Deli İbrahim paşa , iltizam ve ayar işlerinde bir sürü yolsuzluklar yaptıklarını ileri sürerek H. 1000 yılının sonunda Diyarbakırlı Recep

(6) *Türbesi fatih paşa camisi yanındadır.*

(7) *Selânikli mustafa tarihinde, Melek Ahmet paşanın Musul valiliğinden infisalını şöyle anlatır : (Musul beylerbeyi Melek Ahmet başa azlolup Kilis sancağı ile maan mütasarrıf olmak üzere Canbulad bey zade Hüseyin beye Musul beyler beyliği verildi)*

ağayı , Melek Ahmet paşanın akrabası Alaaddin beyi ve Melek Ahmet paşayı idam ettirdi..

Melek Ahmet paşanın Diyarbakır'daki eserleri : Melek Ahmet paşanın Diyarbakırda bir hamamı ve bir camisi ile bir de evi vardır. Evini , H. 1024 ve 1031 tarihlerinde iki defa Diyarbakır valisi olan Şehid Dilaver paşa (8) hana tahvil ile kendi yaptırdığı Dilaveriye medresesine vakfeyledi. Bu günkü Melek Ahmet hanı işte bu evin bakayasından bir parçadır.

Melek ahmet camisi ise Diyarbakırdaki en sanatlı eserlerden biridir.

İçeride sağlı, sollu ikişer fil ayağı üzerine yükselen kemerlerle teşekkül etmiş sekiz dilili bir kaideye otumuş tek kubbeli bir binadır. Yanlarda merkezi kısımlardan alçak olmak üzere mevzi alan mahfil kısımlarile plan mustatilleştirilmiştir.

Caminin altında ayrıca bir bodrum katı vardır. (9) Bodrumun sağlı sollu iki geçidi vardır ki, bunların birinden yol geçer, ötekisinden de camiye girilir ve bu yolla avluya varılır. Avludan cami zeminine birkaç kademe ile çıkılır.

Minaresi cepheden 4—5 metre kadar geride ve münferid yapılmıştır. Minare nefis ve müzeyyen dört köşeli bir kaide üstünde tam üstüvane ve kesme taştan bir gövde ile yükselir. İstilaktitli bir şerefesi vardır.

Minare kaidesi çini mozayiklele süslü bir kuşakla çevrilmiştir. Bu kuşak çok san'atkâranedir.

Minareye ayrı iki yolla çıkılır. Ve bu yollar minare yarısında birleşerek tek yolla şerefeye varılır. Minarenin bu şekli caminin en büyük hususiyetlerinden biridir.

Mihrap ta kâmilen çiniden yapılmıştır..

Eskiden iç duvarlarında çepeçevre çiniden lambriler varmış. Bugün bunların yalnız izleri kalmıştır.

Mimberi klasik ve nefis bir sanat eseridir.

Caminin bodrum dehlizine girilen dış kapısı da taştan olup güzel bir şekilde oyulmuş ve işlenmiştir.

Diyarbakıra çok ince bir sanat eseri armağan eden Melek Ahmet paşanın nerede gömülü olduğu bilinmemektedir.

USMAN ETİ

(8) Bazı tarihler Dilaver paşanın H. 1025 ve 1028 de Diyarbakırda vali olduğunu 1031 de şehadetini yazarlar.

(9) Defterdar camisinde de böyle bir bodrum katı vardır. Defterdar camisi H. 1088 tarihinde yapılmıştır.

Dört

Saatlık

Sadaret

yazan : Şeref Kişmir

Altı asırdan fazla bir ömür süren Osmanlı imparatorluğunun en karışık devirlerinden birisi Avcı Mehmet zamanıdır. Babası deli İbrahimden her nevi hastalıkla malul bin bir türlü felaketler içinde yuvarlanan bir imparatorluğun başına çok küçük yaşta geçmiş bulunuyordu. Büyük valide Kösem Mahi peyker torunu namına imparatorluğu idareye başlamıştı. Az sonra bir Rus kızı olan valide Turhan sultanla kaynananın arası açılıyor, böylece osmanlı sarayında kadınlar saltanatı en karışık bir devreye girmiş bulunuyor. Bu kavgalardan istifade eden yeniçeri ve sipahi ağaları vaziyete hakim oluyorlar , kadınlar saltanatı yerine ağalar saltanatı başlıyor. Ağalar bazan birleşiyorlar bazan ayrılıyorlar fakat muhakkak kiselerini doldurmağa çalışıyorlar, genç sultan kâğıthanedede ava dadanmış , sadaret sık sık değişen ehliyetsiz kimselere veriliyor , hazineye para yok, asker her gün kazan kaldırıyor, İstanbulda hakiki bir açlık ve sefalet bir kaç zorbanın elinde inliyen anadolunun feryadını kimse işitmiyor. Ülema denilen softalar din elden gidiyor , şeriat ma-

hvoluyor. yaygaralarile ortaya atılıyorlar . Hakikatta cübbelerin altındaki kocaman keselerini doldurmaktan , kendilerine maaş vermeyen sadırâzamların kellelerini istemekten , rüşvetle mansıp kapmaktan başka hiç bir gaye ve düşünceleri yok , İşte Osmanlı imparatorluğunun genel durumu. Böyle karışık senelerden birisi idi (1655) Züüf akça meselesinden, epey zamandan beri maaşlarını alamadıklarından devlet erkânına , saray ağalarına kızmış olan yeniçeri ve sipahiler padişaha arzularını şifâhen söylemeğe millet ve memlekette zarar veren 30 kişinin kellesini istemeğe karar veriyorlar. Ertesi günü Padişahi zorla ayak divanına çıkarıyorlar. Padişah malları alınsın nefyolunsun , idam edilmesinler, diyor. “ Katlolunmadıkça feragat etmezüz. Seni dahi istemezüz,,. Diyorlar. Mehmet IV çar naçar zorbaların istediğini yapıyor. Bir kaç dakika sonra saray divarlarından atılan birer ikişer cesetlerin ayaklarına ip takılarak sürüklene sürüklene sultan ahmet meydanına götürülüyor.

Sultanahmet meydanı ile Alay köşkü arasında keçeli , küllahlı

allı yeşilli sarıklı , odalı , sipahi binbir çeşit insan kolleksyonu sel tufanı gibi gidip geliyor. Öbür taraftan beş dakika evvel Osmanlı İmparatorluğunu idare eden bir devlet adamının çırıl çiplak cesedi parça parça edildikten sonra bu gibilerin eti ve yağı her derde devadır, deye elinde bir yağ veya et parçası alan ne idiği bilirsiz bağırımlarla sallaya sallaya dolaştırıyor, yeniçeriler kopara bildikleri bud parçalarını bir daha geldiklerinde bol meze vermeleri için meyhanecilere bahşiş veriyorlar veya kızartıp meze yapıyorlar. Bu müthiş karışıklıktan kurtulabilenler ertesi günü kurban kesiyorlar. fakat yeniçeriler bize inad ediyorsunuz, karşılık veriyorsunuz diyerek hangi evin önünde kan lekesi görmüşlerse ev sahiplerini iki gündün beri et ve yağ parçalarını insan kellerini astıkları Sultanahmet camii önündeki çınar ağacına çır-çıplak bağlayıyorlar. Öyle zaman oluyorki çınar ağacında onbeş yirmi cesed kasap dükkânlarındaki etler gibi , benim bir kabahatim yoktu , seni alsın diye kestiler demek ister gibi gelene geçene bakıyor , veya bakanlar böyle düşünüyordu. Bu manzarayı gören o zamanın şairleri çınar ağacını meyvası güzel kızları andıran esatirî vakvak ağacına benzeterek

*Güşî merihe erip tantanaî cakücelal
Lerzenak etti bu kavga gedâî afakî*

*Olda mahmur, nice mestü müdamü devlet
Camü ikbale ne tarhetti bilinmez. saki*

*Bağbanî feleği kine-güzari seyret
Atmeydanuna dikti seçerei vakvaku (1)*

Dört gündün beri kalabalık sarayın önünden ayrılmıyor. Turhan

sultan içerde zorbaları yatıştırmak bazı azil ve tayinler yapmakla uğraşiyor. işte bu tayinler sırasında Zurnacı Mustafa paşa sadrazam oluyor. Daha evvel sadaret mühürü Girid serdarı deli Hüseyin paşaya gönderilmişti. daima kurnazlık ve hile rüşvetle kaptanpaşalığa yükselmiş olan zurnacı bu sefer de sadaret makamına geçiyor. Bende-lerinden Sipahi Mehmet ağayı Giride giden mühürü şerifi döndürmek için yola çıkarıyor. Diğer taraftan sadaret elbisesini giyerek o zamanki kanunların icabına göre erkâni devlete hil'atlar geydiriyor, eteğini öptürüyor. Fakat Dört saat sonra sadareten azlediliyor.

Naima bu hadiseyi şöyle anlatır”
“ amma zurnazen Mustafa paşanın sadareti asker tarafından sevap görülmeyip Mustafa paşa kendi aleminde bir sakin adamdır. Ona gayri mansıp verilip sadareti uzmaya bir gayri müsteid kulları nasbolunmak münasıptır deyu zorba Hasan ağa rikâbü hümayuna haber getirdikte tevcihi vezaret vaktinden dördüncü saatte mustafa paşa azlolunup mührü hümayun sadrazam sabık silistre canibinde olan siyaviş paşaya layık görülüp avdetine hattı şerif irsal olundu .. Zurnacı mustafa paşanın bu dört saatlik sadareti zamanında yaptığı tek iş dostlarından karagöz mehmedi defterdarlığa tayin etmesidir. O devrin şairleri ” çalcak zurnasını çıktı cebinden karagöz ” diye zavallı sadrazamı alaya almışlardır Karagöz mehmedin de defterdalığı uzun sürmüyor dört gün sonra haps ve az sonra da katlolunuyor. Zurnacı Mustafa paşanın defter-

(1) Naima Cilt 6

darlığı da şöyle olmuştur : O devirde ülema ve ağaların birbirinin cariyesini kaçırması moda olmuştu. O zamanın nüfuzlu adamlarından kethüda bey defterdar İbrahim ağanın iç oğlanlarından en güzellerini kaçırıyor. Defterdarın şikâyeti üzerine derhal azledilerek zurnazen Mustafa paşa defterdar oluyor . Eski ve yeni defterdarlar sadrazam huzurunda hesap verirken zurnacı mustafa paşa sabık defterdarı a "Bire serhoş, onbin yük akça hazı nefsine telef ettin,, deyince sabık defterdar Bire cahil edepsiz, defterdarlık zurna çalmak değildir. Var sen zurnanı çal. Bu üslup ile nice defterdarlık edersin ben yirmi gün defterdarlık edip cemi ümuru sahibi devletin fermanı ile gördüm

sende olan altıyüz yük mali miriye niceyledin. Diye cevap verdimi. İşte bir zamanlar anadolu böyle cahil zurnacı daltaban, kalaylıkoz, kavanoz, baltacı, öküz, soy adlarını taşıyan günlük devlet şereflerinin verdiği emirlerle celali eşkiyesi denilen zorbalara işkence ve zulmü ile inliyor. Memleketi malikânesi sayan kadınlaşmış sultanların fermanı ile yemen dağlarında , arabistan çöllerinde , Rus tepe'lerinde arap kanını ve dinini bazı vezirlerin şöhret kazanmak arzusunu bir heyuladan ibaret hilafet makamını muhafaza ve tatmin için kanını boşu boşuna akıtıp durmuştur.

Şeref Kışmır

Diyarbakır Hakkında Yapılan Etüdler

yazan : K. Baykal

1 — *Mir'atülfevaid — Ali Emiri*

Altı cilt kırk iki fasıl üzerine yazılmış değerli bir eserdir. Diyarbakırda yetişen büyük adamları bildiren bu kitab burada yoktur.

2 — *Tezkere-i şuarai amid A. Emiri*

Diyarbakırda yetişen ozanların tercümeihalini ve bazı şiirlerini toplayan güzel bir etüttür. Okunmaya değer.

3 — *Osmanlı vilayeti şarkiyesi (Diyarbakır) Ali Emiri*

1878 de Şark vilayetleri islahat komisyonu kurulmuş. Ali Emiride bu komisyona kâtip olmuş. Bu münasebetle şark vilayetlerini tetkik etmiş sonunda önceden kendi şehri için bu kitabı yazmış, Diğer şehirleri yazıp bastırılmamış. Yazıcı bu kitabında komisyona nasıl girdiğini anlatıktan sonra vilayetin nüfusunu köylerini ve bazı rivayetleri yazmış. Padişah Murad IV ün 1638 de Bağdadı geri aldıktan sonra buraya gelişini ve burada kaldığı 71 gün içinde yaptıklarını "Mirzo hamamı karşısındaki aralık içinde bir evde kalmış bu ev iki yıl önce yıkılmış „ Büyük harpte burada yapılan yıkıların bir kısmını anlatır. İlin tarihçesi de yapılmış, kitabın basımından 9 yıl önce şehrin sur ve kaleleri Ulu camideki kitabeler hakkında isviçreli M. Van Berkem tarafından Fransızca bir kitap yazıldığını, içinde 350 den fazla resim ve harita bulunduğunu bu kitaptan bir tanesinin de Ali

Emiri kendi kütüphanesine „ getirdiğini yazmaktadır. Bu Fransızca eserde islamdan önce ve sonraki zamanlara ait Diyarbakır tarihi güzelce yapılmış fakat çok yanlışlar ve eksikliklerin olduğu da imlenmiştir.

Ali Emirinin "Diyarbakır"ında hasankeyf" Siirtde, Mişafarkin" Silvan"dan bahis var. Mardin Artıkogulları meliklerine dair 400 yıl önce Kâtip ferdi tarafından yazılmış bir tarihçe bulunduğu , Ali emiri bu tarihi ferdiye ilavelele 1331 de bastırıldığında bildirmektedir.

Diyarbakırın 17 hicri yılında Halife Ömer zamanında nasıl zaptedildiğini ve şeybaniye kabilesinin bulunduğu semtde" Diyarbakır Musul arasında" Ali şeyh hükümetinde kuran bu kabileden müslimanlarca büyük tanınan imamı Ahmet, Mehmet, şeybani, seyfettini amedii şeybani, ibni esirler gibi zatların adları

Yavuz Selimin Diyarbakırını nasıl aldığı, Osmanlı devrinde diyarbakır, Diyarbakırlıların ilme hizmetlerinden bahsedilmektedir.

Geçen nüshada Ali emiri kütüphanesi sehven lalelle gösterilmiştir doğrusu fatihteki [Milli kütüphane] dir.

İmtiyaz sahibi : Diyarbakır Halkevi,
Umum neşriyatı idare eden : avukat
Agâh Arman

Diyarbakır Basımevinde basılmıştır.